

Варивода Василь Іванович –
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри адміністративної діяльності
Національної академії внутрішніх
справ

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ГРОМАДЯН НА САМОБОРОНУ: АДМІНІСТРАТИВНО- ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Розглянуто питання реалізації права громадян на самооборону. Досліджено адміністративно-правове регулювання обігу засобів самооборони та вогнепальної зброї.

Ключові слова: засоби самооборони; вогнепальна зброя; зброя самооборони.

Рассмотрены вопросы реализации права граждан на самооборону. Исследовано административно-правовое регулирование оборота средств самообороны и огнестрельного оружия.

Ключевые слова: средства самообороны; огнестрельное оружие; оружие самообороны.

The question of citizens' right to self-defense is considered. The administrative and legal regulation of means of self-defense and firearms is investigated.

Keywords: means of self-defense; firearms; self-defense weapon.

З розвиненому демократичному суспільстві кожен громадянин повинен мати максимум можливостей для охорони та захисту порушених прав і свобод, як власних, так і членів своєї родини, близьких та інших осіб. Формуючись як незалежна та демократична держава, Україна закріпила конституційне право кожного громадянина на захист свого життя та здоров'я, життя та здоров'я інших людей від протиправних посягань [1, с. 27], повагу до гідності людини [1, с. 28], недоторканність житла [1, с. 30] та приватної власності [1, с. 41], а також низку інших прав і свобод. Натомість будь-яке право втрачає свій сенс, якщо в державі не створено відповідного законодавчого механізму, який належним чином його закріплював би, забезпечував та охороняв. Доводиться констатувати, що іноді неспроможність державних органів ужити реальних заходів для захисту життя чи здоров'я, прав, свобод та інших законних інтересів людини та

громадянина створюють в Україні сприятливі умови для протиправних посягань на життя, здоров'я громадян та їх власність, а також на інші закріплені Конституцією права та свободи [2, с. 2].

З огляду на зазначене, постає питання: як пересічному громадянину захистити себе, своїх близьких та рідних від протиправних посягань? Отже, якщо держава не спроможна захистити своїх громадян, то вона має на законодавчому рівні створити такі умови, щоб громадянин зміг захистити себе, своїх рідних і близьких, власність, житло, а також інші конституційно закріплені права та свободи самостійно, застосовуючи, використовуючи вогнепальну зброю чи інші спеціально призначені засоби (спеціальні засоби самооборони).

Правова регламентація порядку обігу зброї та спеціальних засобів самооборони, що використовують з метою самозахисту, у нашій державі не відповідає вимогам часу та має чимало недоліків [2, с. 5]. Сьогодні суспільні відносини, що пов'язані з обігом вогнепальної зброї та спеціальних засобів самооборони, регулює значна кількість нормативних актів, серед яких – постанови, укази, накази, інструкції, однак закону, який регулював би ці відносини, досі не прийнято.

Таким чином, метою дослідження окресленої проблематики є формування концептуальних засад і пропозицій стосовно прийняття єдиного комплексного нормативно-правового акта, який регулював би обіг вогнепальної зброї та спеціальних засобів самооборони, що дасть можливість на належному рівні гарантувати громадянам їх конституційне право на самозахист і самооборону.

Загальне науково-теоретичне підґрунтя дослідження цього питання становлять фундаментальні наукові праці таких провідних фахівців у галузі теорії держави і права й адміністративного права, як: В. Авер'янов, О. Бандурка, Д. Бахрах, В. Білоус, І. Голосніченко, К. Гориславський, В. Колпаков, А. Комзюк, В. Конопльов, С. Константінов, М. Лошицький, А. Коренев, В. Курило, Б. Лазарев, О. Петришин, Ю. Тихомиров, В. Шкарупа та ін.

Дослідження проблем функціонування дозвільної системи та дозвільних проваджень, безпосередньою складовою яких є система обігу вогнепальної зброї та спеціальних засобів самооборони, частково висвітлено в роботах вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема: М. Анісімова, В. Гуменюка, І. Делягіна, І. Кириченка, І. Кузнецової, С. Лихачова, Г. Мєсхі, О. Шелковнікова та ін.

Окремі аспекти проблематики обігу вогнепальної зброї та спеціальних засобів самооборони були предметом дослідження таких вітчизняних учених: М. Федорова (право громадян на зброю та спеціальні засоби індивідуального захисту), О. Фролова та А. Корнієць (правові підстави), О. Каплунова та Л. Чистоклетова (застосування зброї), С. Параниці (правові підстави обігу зброї та пристроїв для

відстрілу патронів, споряджених гумовими кулями), однак комплексного, ґрунтовного дослідження проблеми адміністративно-правових засад реалізації права громадян на самооборону поки що не здійснено.

Чинне законодавство, що регламентує обіг вогнепальної зброї в Україні, фактично дублює основні положення колишнього пострадянського законодавства з цих питань, яке відповідало умовам тоталітарної системи. Нині в Україні немає єдиного закону, який регулював би всі суспільні відносини у сфері обігу вогнепальної зброї та спеціальних засобів самооборони, є лише підзаконні акти та інструкції, видані Кабінетом Міністрів України та Міністерства внутрішніх справ, хоча науковці, народні депутати України, фахівці правоохоронних органів і пересічні громадяни повсякчас обґрунтовують необхідність законодавчого закріплення права громадян на зберігання, носіння й використання зброї та спеціальних засобів самооборони в одному законі (таких, що дозволені для зберігання та носіння пересічними громадянами, і таких, що використовують лише спеціальні суб'єкти під час виконання своїх службових обов'язків) [3]. Також слід закріпити право громадян на зберігання, носіння та використання короткоствольної нарізної вогнепальної зброї (пістолетів і револьверів) як зброї самооборони (зброя самооборони – це вид цивільної зброї, яка за своїми конструктивними і тактико-технічними даними може використовуватися для самозахисту, захисту інших громадян, майна тощо від злочинних та інших протиправних посягань) [4].

В усіх країнах Європи та в більшості країн СНД закони про зброю прийнято й вони вже діють. Окремі країни санкціонують право громадян мати у власності та використовувати для самооборони короткоствольну нарізну вогнепальну зброю.

Реалізація в Україні прав громадян на зброю та засоби самооборони становить проблему, що є предметом як наукового пошуку, так і практичного втілення у процесі законотворчості. Отже, питання реалізації права на самооборону, самозахист набуло особливої актуальності та привертають увагу юридичної науки і практики.

Спробуємо дослідити аспекти цієї проблематики.

В Україні процедури використання цивільними особами для самозахисту від злочинних посягань мисливської вогнепальної зброї та боєприпасів до неї, пневматичної, холодної зброї, спеціальних засобів самооборони, заряджених речовинами сльозоточивої та подразнювальної дії, а окремими особами – пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та зазначених патронів передбачено наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21 серпня 1998 р. № 622 [5, п. 9.1].

Досліджуючи адміністративно-правові засади обігу зброї та пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими снарядами, С. П. Параниця [2] сучасну дефініцію поняття "зброя самооборони" виявив у проекті Закону України "Про зброю" № 171-д, де зі ст. 33 випливає, що зброєю самооборони вважають вид цивільної зброї, що за своїми конструктивними і тактико-технічними даними може використовуватися для самозахисту, захисту інших громадян, майна тощо від злочинних та інших протиправних посягань. До неї належать:

вогнепальна гладкоствольна довгоствольна зброя, що не є мисливською, мисливська вогнепальна зброя, зокрема патрони не смертельної дії, що відповідають вимогам Міністерства охорони здоров'я України;

газові пістолети й револьвери калібру до 12 мм, патрони до яких заряджені речовинами сльозоточивої та подразнювальної дії. Для заряджання зазначеної зброї самооборони допускаються рецептури, розроблені на основі речовин сльозоточивої та подразнювальної дії, які пройшли токсиколого-гігієнічні випробування й відповідають вимогам Міністерства охорони здоров'я України;

пістолети й револьвери вітчизняного виробництва калібру до 12 мм, патрони до яких споряджені гумовими або іншими аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, відповідають вимогам Міністерства охорони здоров'я України та допущені до використання [4, с. 312].

У проекті Закону України "Про обіг зброї не військового призначення" від 20 лютого 2008 р. № 2105 зброю самооборони визначено як вид зброї, що за своїми конструктивними і тактико-технічними даними призначена для самозахисту, захисту інших фізичних осіб, майна тощо від злочинних та інших протиправних посягань. До неї належать:

пістолети й револьвери вітчизняного виробництва калібру до 12 мм, патрони до яких споряджені речовинами сльозоточивої та подразнювальної дії. Для спорядження зазначеної зброї самооборони допускаються рецептури, розроблені на основі речовин сльозоточивої та подразнювальної дії, що пройшли відповідну сертифікацію та відповідають вимогам Міністерства охорони здоров'я України;

пістолети й револьвери вітчизняного виробництва калібру до 12 мм, патрони до яких споряджені гумовими чи іншими аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, що пройшли відповідну сертифікацію та допущені до використання.

У цьому самому проекті закону використано поняття "травматична зброя" – зброя, конструктивно призначена й технічно придатна для тимчасового виведення людини зі стану, властивого для нападу, шляхом відстрілу патронів, споряджених гумовими снарядами не смертельної дії, застосування яких у визначений спосіб виключає летальні наслідки або завдання незворотних тілесних ушкоджень [2, с. 129–130].

визначений спосіб виключає летальні наслідки або завдання незворотних тілесних ушкоджень [2, с. 129–130].

Сучасна криміналістика визначає "несмертельну зброю самооборони" як пристрій, за конструкцією подібний до стандартних зразків вогнепальної, електромагнітної, бойової, холодної та імітаційної зброї, цільовим призначенням якого є тимчасове виведення людини зі стану, придатного до активного нападу й оборони.

Несмертельна зброя самооборони є видом цивільної зброї, що призначена для її використання громадянами, з метою самооборони, а також заняття спортом і мисливством [2, с. 138].

Доходимо висновку, що зброя та засоби самооборони чи самозахисту визначені як наукою, так і окремими нормативно-правовими актами (законопроектами), які необхідно ще прийняти.

Однак переважна більшість спеціалістів правоохоронних органів, а також учених в Україні вважають, що громадяни мають право на використання як зброї самооборони лише довгоствольної гладкоствольної або нарізної мисливської вогнепальної зброї. Цю позицію аргументують твердженням, що вільний обіг вогнепальної зброї ускладнить криміногенну ситуацію, у зв'язку з легалізацією "кримінальних стволів". Крім того, населення переважно не має жодного уявлення про поводження зі зброєю та небезпеку, яку вона становить. Також важливо, що сучасний процес виробництва зброї в Україні не зможе задовольнити зростаючий попит на зброю, тому ринок заповнять закордонні виробники зброї. Зросте рівень злочинності на побутовому підґрунті [6].

За спостереженнями соціологів, психіатрів та інших фахівців, унаслідок економічних негараздів значна кількість громадян України постійно перебуває в стресовому стані, на межі нервового зриву. Побутові сварки переростатимуть у "перестрілки", що характерно для країн, у яких встановлено спрощений порядок обігу короткоствольної нарізної вогнепальної зброї (пістолетів і револьверів). Високі ціни на зброю зроблять її недоступною для громадян середнього достатку, тому право на самооборону за допомогою вогнепальної зброї зможуть реалізувати лише заможні громадяни. Може значно зрости кількість злочинів, з метою заволодіння зброєю, унеможливиться процес здійснення належного контролю за зберіганням і використанням вогнепальної зброї; зросте кількість нещасних випадків через необережне поводження зі зброєю. Часто вогнепальну зброю використовують для вчинення злочинів – розбоїв, вимагань, убивств, завдання тілесних ушкоджень, терористичних актів, а також інших тяжких та особливо тяжких злочинів.

Сьогодні законодавчо не врегульовано питання використання, застосування зброї цивільним населенням з метою самозахисту, належним чином не налагоджено систему спеціалізованого навчання цивільного населення правил поводження з вогнепальною зброєю,

знання її матеріальної частини, основних вимог чинного законодавства щодо правових підстав використання вогнепальної зброї [7].

Виникає тотожність і пряма розбіжність двох інтересів: з одного боку, частини суспільства та кожної окремої людини, які не володіють зброєю і яким необхідно забезпечити захист від джерел підвищеної небезпеки через можливість стати жертвою неправомірного заподіяння фізичної (смерть людини, тілесні ушкодження, фізичний біль) або майнової (викрадення, знищення або пошкодження майна) шкоди, а з іншого – озброєння органів державної влади та фізичних осіб, у розпорядженні яких перебуває зброя.

І. Гульченко вважає, що "сьогодні міліція не завжди спроможна повністю забезпечити безпеку громадян, особливо в сільській місцевості, а також запобігти різним ситуаціям. Тим часом незаконослухняні громадяни володіють зброєю і без дозволу, тому громадяни повинні мати можливість захистити себе. Адже якщо у людини буде зброя, потенційний нападник добре подумає, перш ніж здійснити протиправні дії" [8]. До речі, можливість захистити себе насправді є не просто привілеєм громадянина України, а його конституційним правом, що гарантується Основним Законом держави (право на самооборону, захист своєї гідності, житла, власності тощо).

Слід зважати, що газова і травматична зброя ефективна не завжди, крім того, отримати дозвіл на травматичну зброю – пристрої вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, може не кожен громадянин, оскільки на рівні підзаконних нормативно-правових актів закріплено чіткий перелік осіб, які мають право отримати цей дозвіл, і вимоги до них.

Про ефективність "газових балончиків" годі й говорити – вони також ефективні далеко не завжди, можуть не діяти на осіб, які перебувають у стані сп'яніння, тварин, а за умови вітряності взагалі не діють. Електрошоковими пристроями, що на нетривалий час "виводять правопорушника з ладу", не можуть володіти громадяни, згідно з постановою Верховної Ради України "Про право власності на окремі види майна" [10], адже, відповідно до Правил застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку, затверджених постановою Ради Міністрів УРСР від 27 лютого 1991 р № 49 [9], належать до спеціальних засобів, що застосовуються працівниками міліції під час охорони громадського порядку.

Власник мисливської зброї може використовувати її лише для захисту будинку, якщо встигне дістати рушницю із сейфа. Адже складно без ризику для самого власника використовувати її з метою самооборони в закритих приміщеннях.

Таким чином, нині немає єдиного закону, що визначав би систему адміністративно-правового регулювання права громадян на самозахист і самооборону. Постає необхідність доопрацювання

розмежувати чи ототожити поняття "травматична зброя" та "зброя самооборони" шляхом віднесення цих категорій до загального поняття "засобів самооборони".

Пропонуємо таке визначення поняття засобів самооборони: це вид засобів, що за своїми конструктивними й тактико-технічними даними можуть використовуватися для самозахисту, захисту інших громадян, майна тощо від злочинних та інших протиправних посягань. До них належать: упаковки з аерозолями сльозоточивої та дратівної дії (газові балончики), газові пістолети й револьвери та патрони до них, заряджені речовинами сльозоточивої і дратівної дії, пристрої для відстрілу патронів, що споряджені гумовими снарядами несмертельної дії, пневматична й холодна зброя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28 черв. 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Параниця С. П. Адміністративно-правові засади обігу зброї та пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими снарядами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Параниця С. П. – Ірпінь, 2009. – 231 с.
3. Федоров М. П. Право на вогнепальну зброю: за і проти / М. П. Федоров // Право України. – 1998. – № 4. – 224 с.
4. Проект Закону України "Про зброю" від 22 груд. 2005 р. № 171-д // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
5. Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів : затв. наказом МВС України від 21 серп. 1998 р. № 622 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 42. – Ст. 1574.
6. Громов В. Бойовий пістолет у власність / В. Громов // Юридичний вісник України. – 2002. – 23–29 берез.
7. Кулик Л. М. Боротьба зі злочинами, що вчиняються з використанням зброї : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. / Л. М. Кулик. – К., 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dyserfacya.org.ua>.
8. Телюк А. Вестернізація України? Коментарі / А. Телюк, М. Зубар, А. Медзика // День. – 2002. – № 48. – С. 1–2.
9. Правила застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку : постанова Ради Міністрів УРСР від 27 лют. 1991 р. № 49 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
10. Про право власності на окремі види майна : постанова Верховної Ради України від 17 черв. 1992 р. № 2471-12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.